

КАТЕГОРІЯ „СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ” В ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Рошканюк В.М.,
*старший викладач кафедри цивільного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей поняття та змісту соціального забезпечення в теорії права соціального забезпечення. Автор зосереджує свою увагу на поділі соціальних правовідносин за різними критеріями, керуючись нормами міжнародного та національного права України. Визначається співвідношення між поняттями «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

Ключові слова: право соціального забезпечення, міжнародні стандарти, соціальний захист, соціальне забезпечення, права людини.

Статья посвящена освещению отдельных особенностей понятия и содержания социального обеспечения в теории права социального обеспечения. Автор сосредотачивает свое внимание на разделении социальных правоотношений по различным критериям, руководствуясь нормами международного и национального права Украины. Определяется соотношение между понятиями «социальная защита» и «социальное обеспечение».

Ключевые слова: право социального обеспечения, международные стандарты, социальная защита, социальное обеспечение, права человека.

Article is devoted to specific features of the concept and content of social security in the theory of social security law. The author focuses on the division of social relationships on various criteria, guided by international and national law of Ukraine. Determine the relationship between the concepts of «social protection»

and «social security».

Keywords: social security law, international standards, social protection, social welfare and human rights.

Соціальний захист є невід'ємною частиною соціальної політики будь-якої цивілізованої держави. Не є виключенням із цього правила і Україна. Проголосивши себе демократичною, соціальною та правовою державою Україна на конституційному рівні визначила право особи на соціальний захист. Так, ст. 46 Конституції визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Окрім цього ст. 17 Конституції передбачено, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

Інститут соціального захисту являється комплексним правовим інститутом який покликаний забезпечити реалізацію одного із основних напрямків діяльності держави – соціальної політики. Враховуючи те, що система соціального захисту в Україні на даний час не є повністю сформованою, то і дослідження шляхів подальшого вдосконалення правового регулювання соціального захисту є постійно актуальним. Зокрема, в останній час з боку науковців багато уваги приділяється розробці питань понятійно-категорійного апарату права соціального забезпечення. Одним із таких питань є з'ясування змісту поняття „соціальний захист”. Саме тому, метою цієї статті являється визначення предметної спрямованості правового регулювання нормативно-правовими актами сфери соціального захисту, а також порівняння відображення права на соціальний захист у міжнародних та внутрішньодержавних актах.

В різні часи розробкою та дослідженням питань соціального захисту, в тому числі щодо визначення поняття „соціальний захист” займалися такі вчені, як: В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Захаров, Р.І. Іванова, Е.Е. Мачульська, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов і інші.

У праві соціального забезпечення поширеною є думка, що термін «соціальний захист» вперше у законодавстві з'явився у зв'язку із прийняттям закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 році. Хоча необхідно відмітити, що серед науковців є інші точки зору.

Пізніше, починаючи з середини 20 ст. використання терміну „соціальний захист” на законодавчому рівні стало досить поширеним. Це було обумовлено, в першу чергу, цілим рядом соціально-економічних перетворень, які відбулися у світі після Другої світової війни. Такі перетворення стали поштовхом до розроблення законодавчої бази покликаної врегулювати питання соціального захисту. Причому активізація щодо врегулювання питань соціального захисту відбулася як на міжнародному рівні, так і на рівні національних законодавчих систем.

Уявляється, що для з'ясування змісту будь-якого поняття виникає потреба в проведенні комплексного аналізу не лише нормативно-правової бази, а і основних теоретичних розробок відповідної галузі права. При цьому необхідно відмітити, що в радянський період теоретиками права соціального забезпечення термін «соціальний захист» майже не використовувався, а загальноприйнятим було вживання поняття «соціальне забезпечення». Однак, не дивлячись на те, що обидва поняття, на перший погляд, є тотожними, більшість вчених вказують на їх змістовні відмінності.

Чинним українським законодавством поняття „соціальний захист” визначається, як правило, по відношенню до певної групи осіб (військові, інваліди і т.д.) або по відношенню до певних життєвих ситуацій. Загального (універсального) визначення цього поняття, яке б можна застосувати до всіх випадків вітчизняним законодавством не визначено.

Для початку щоб з'ясувати сутність поняття «соціальний захист» необхідно окремо уточнити зміст тих понять які його утворюють. Так, вважається, що термін «соціальний» походить від латинського «socialis» і означає - спільний, громадський, тобто такий, що пов'язаний із питаннями спільного життя громади та суспільства.

Що ж стосується тлумачення поняття «захист», то, наприклад, С.С. Алексєєв під таким розуміє державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення “відновлювальних” завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [1, с. 202].

При всій множинності визначень поняття «соціальний захист» майже усі науковці погоджуються з тим, що воно може розглядатися як у широкому так і у вузькому розумінні. Хоча необхідно зауважити, що така двоїстість розуміння так само не сприяє виробленню єдиного поняття соціального захисту.

Як приклад розуміння соціального захисту у широкому та вузькому розумінні можна також навести позицію Н.Б. Болотіної. Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначається нею як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначається як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціальне прийнятної рівня життя [2, с. 36]. Подібне за своїм змістом визначення дається також російськими вченими Е.Е. Мачульською та Ж.А. Горбачовою [3, с. 3].

В.Ш. Шайхатдинов вважає, що поняття “соціальний захист” охоплює діяльність держави й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств по створенню сприятливого для людини навколишнього середовища, охороні материнства і дитинства, наданню допомоги родині, охороні здоров'я громадян, професійній підготовці громадян, забезпеченню зайнятості населення, охороні праці, регулюванню заробітної плати і доходів населення, забезпеченню громадян житлом, регулюванню права власності громадян, матеріальному обслуговуванню і забезпеченню непрацездатних і інших нужденних у соціальній підтримці громадян [4, с. 5].

Дехто із науковців визначає досліджуване поняття через призму функцій держави, яка виражається у вжитті цілого комплексу заходів спрямованих на зменшення чи усунення негативного впливу на особу в процесі її життєдіяльності.

Так, на думку І.М. Сироти термін “соціальний захист” являє собою одну із функцій держави та означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян [5, с. 10].

Подібною точки зору притримується і С. Приходько зазначаючи, що соціальний захист як функція держави є системою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями досягнення життєвого рівня для себе та своєї сім'ї, соціальної підтримки і допомоги на

випадак певних обставин, наприклад непрацевдатності, хвороби, безробіття тощо [6, с. 22-26].

Н.В. Хом'як під соціальним захистом розуміє комплекс заходів, що захищають від економічної та соціальної деградації внаслідок економічної кризи, зниження доходів, хвороб, професійного захворювання, старіння, безробіття, екологічної загрози тощо [7, с. 8].

Схожою є позиція Н. Волгіна відповідно до якої соціальний захист – це політика та цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства та держави, що забезпечують індивіду, соціальній групі, населенню в цілому комплексне всебічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених соціальними ризиками, які можуть спричинити або вже спричинили повну чи часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності та соціального благополуччя, а також оптимального розвитку, відновлення або придбання [8, с. 718].

Окремі автори визначають поняття «соціальний захист» виходячи із теорії правовідносин між суб'єктами права.

Так, на думку О. Ю. Єрмоловської, соціальний захист – це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них [9, с. 13].

Н.П. Борецька визначає, що соціальний захист населення – це системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи [10, с. 21].

А. М. Гриненко в свою чергу вважає, що соціальний захист – це такі відносини, які дають змогу індивідам зберігати свої позиції в суспільстві; це охоронна функція політичного, або соціального союзу [11, с. 79].

Із змісту наведених визначень випливає, що правовідносини із соціального захисту виникають при настанні соціальних ризиків, а учасниками цих правовідносин виступають індивід (особа) з одного боку і держава або суспільство з іншого.

Як уже було відзначено вище, визначення досліджуваного поняття, які містять законодавство, як правило, стосується окремих груп осіб або окремих страхових випадків. Для ілюстрації цього твердження можуть слугувати визначення дані в таких нормативно-правових актах як, наприклад, Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р., Модельний закон про соціальний захист інвалідів і інші.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ соціальним захистом військовослужбовців є діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

Ст. 2 Модельного закону про соціальний захист

інвалідів передбачено, що соціальний захист інвалідів – система гарантованих державою економічних, правових заходів і заходів соціальної підтримки, що забезпечують інвалідам умови для подолання, заміщення обмежень життєдіяльності і спрямованих на створення їм рівних з іншими громадянами можливостей участі в житті суспільства.

Статтею 1 Модельного закону про соціальний захист громадян, підданих впливу радіації в результаті радіаційних аварій, ядерних випробувань і інцидентів визначено поняття соціального захисту зазначеної групи осіб згідно якого це є система гарантованих державою спеціальних економічних, соціальних, правових, медичних і організаційно-технічних заходів, що компенсують негативні наслідки впливу радіації і забезпечують постраждалим охорону здоров'я, захист майнових інтересів, умови для проживання та трудової діяльності.

В той же час необхідно зауважити, що з метою систематизації та кодифікації правових норм у галузі соціального забезпечення в Україні починаючи з 90-х років минулого сторіччя ведеться робота з розробки Соціального кодексу України. Як наслідок 09 березня 2005 народними депутатами Євдокимовим В.О., Плужниковим І.О. та Засць В.В. у Верховній раді України зареєстровано проєкт Соціального кодексу України. Відповідно до преамбули проєкту Соціального кодексу України він має на меті забезпечити зростання рівня соціального захисту населення України на основі удосконалення та систематизації соціального законодавства, гармонізації вітчизняних систем соціального захисту з нормами міжнародного права. Зазначений проєкт Соціального кодексу України є цікавим тим, що містить визначення досліджуваного поняття. Згідно ст. 3 цього Кодексу термін “соціальний захист” тлумачиться як комплекс суспільно-державних заходів із матеріальної та організаційної підтримки населення у разі настання підстав, пов'язаних із соціальним ризиком, з метою усунення негативних наслідків відповідних подій.

Враховуючи таку багатоманітність оцінок досліджуваної дефініції досить складно комплексно проаналізувати її змістовне навантаження та однозначно визначити зміст поняття «соціальний захист». Однак, наведені визначення дозволяють зробити деякі узагальнення та виділити спільні риси. Зокрема, майже усі науковці даючи визначення соціального захисту виходять з того, що це є, в першу чергу, діяльність (функція) держави та суспільства, акцентуючи при цьому увагу на „комплексності” та „системності” такої діяльності. Зазначена діяльність реалізується шляхом проведення правових, економічних та організаційних заходів. Метою соціального захисту є досягнення соціально прийняттого рівня життя особи та усунення негативних наслідків пов'язаних із соціальним ризиком.

Отже, найбільш універсальне та узагальнене визначення поняття „соціальний захист” можна виразити наступним чином: соціальний захист – це діяльність держави та суспільства, що реалізується шляхом вжиття правових, економічних та організаційних заходів і спрямована на досягнення соціально прийняттого рівня життя особи, а також на усунення чи зменшення впливу негативних наслідків, яких зазнає особа при настанні соціального ризику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник / С.С.Алексеев. – М.- Изд-во Проспект. - 2008. – 412 с.
2. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Болотіна Н.Б. // Право України. - 2000, - № 4. - С. 34-37.
3. Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А. / Е.Е.Мачульская, Ж.А.Горбачева. - Право социального обеспечения. - М., 1998. – 211 с.
4. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения России / В.Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург. - 1996. – Вып.1. – 332 с.
5. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине / И.М. Сирота. - Х.: «Одиссей». - 2004. – 522 с.
6. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян / С.Приходько // Право України. – 1999. – № 2. – С. 22–26.

7. Хом'як Н.В. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах / Н.В.Хом'як: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 1996. – 20 с.
8. Социальная политика / Под ред. Н. А. Волгина. – М. - 2002. – 922 с.
9. Ермоловська О. Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки / О.Ю. Ермоловська: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – Х., - 1996. – 21 с.
10. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія / Н.П.Борецька. – Донецьк: Янпрі. - 2001. – 209 с.
11. Гриненко А.М. Соціальна політика: сутнісно-концептуальний аспект / А.М.Гриненко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – № 32. – С. 78-81.
12. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. // Голос України від 10.01.1992 р.